

AXUNDZADƏ ŞƏXSİYYƏTİ MƏKTUBLARDA

*Babazadə Zamin**Naxçıvan Dövlət Universiteti*Zaminbabazade92@gmail.com

Xülasə: *Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarından olan Axundzadə öz dövrünün məşhur şəxsiyyətləri ilə yazışmalar aparmış və bu yazışmalar tarixi qaynaqlar kimi dövrün mənzərəsini açmış, Axundzadənin şəxsiyyətinin öyrənilməsində bir başa rol oynamışdır. Bu məqalədə bir neçə məktubda Axundzadə şəxsiyyətinin təsvirinə eyni zamanda hadisələrə onun münasibətinə nəzər salınmışdır. Axundzadənin məktublarda bir şəxsiyyət kimi cizgiləri dövrün siyasi-ictimai prosesləri zəminində izlənməmişdir. Adı çəkilən məktublar ona yazılan məktubların kiçik bir qismi olsa da nisbətən onun fərdi cizgiləri görülmüş və məqalədə əks olunmuşdur.*

Açar sözlər: Məktublar, M.F.Axundzadə, Axundzadə şəxsiyyəti, məktublarda Axundzadə

Key words: Letters, MF Akhundzadeh, Akhundzadeh's personality, Akhundzadeh in letters

Ключевые слова: Письма, М. Ф. Ахундзаде, личность Ахундзаде, Ахундзаде в письмах

M.F.Axundzadə daim öz dövrünün ziyalıları və tanınmış dövlət xadimləri ilə məktublaşmalar aparmış, elmi, siyasi, bədii düşüncələrini bu məktublarda qeyd etmişdir. Axundzadənin yazışmaları onun həyatını, dünyagörüşünü elmi və bədii düşüncələrini öyrənmək üçün ayrıca qaynaq hesab oluna bilər. Məktublarda bir çox tarixi hadisələri, Axundzadənin taleyini, şəxsiyyətinin müəyyən cəhətlərini, müasirləri və dostları ilə əlaqəsini, imperalizmə qarşı münasibətini də görmək mümkündür. Bu yazışmalar eyni zamanda dövrün ictimai-siyasi mühitini də öyrənmək üçün maraqlı qaynaqlardır. Siyasi prosesin izlənməsi, çar hökumətinə qarşı müəlliflərin münasibəti, real tarixi faktların verilməsi baxımından bu nümunələr olduqca dəyərlidir.

Axundzadəyə məktub yazanlar dövrün tanınmış ziyalıları, onun dostları və ailə üzvləri idilər. Akademik Dorn, Mirzə Yusif xan, Mirzə Melkum xan, Cəlaləddin Mirzə, Əli xan, Mirzə Ağə, Həsən bəy Zərdabi, Rəşid, Tubu xanım bunlardan bir neçəsidir.

Tiflisin sabiq baş konsulu Aligövhər Cavan Əli xandan (I): Əli xan Tiflisdə yaşadığı müddətdə Axundzadə ilə tanış olmuş, onlar arasında sağlam dostluq əlaqələri yaranmışdır. Tiflisdən Tehrana qayıdan Əli xan öz dostu ilə əlaqəni kəsməmiş, məktublar yazmışdır. O, bu məktubda Axundzadəni sağlam zövqlü, pak təbiətli və saf qəlbli adlandırır. Əli xan daim onu xatırladığını, istənilən məclisdə onun haqqında söhbət etdiyini söyləyir. Əli xan öz dostunu əmin edir ki, ona əlifba layihəsində köməklik göstərəcək. “Yaxın gələcəkdə sizin əlifba haqqında paytaxtda böyük bir vəlvələ qaldıracağam. Ümid edirəm ki, Allah-taalanın köməyi ilə cənabınızın məram və məqsədincə bir xidmət edə biləcəyəm (2,242)”.

Əli xan hətta İranın birinci şəxsinin yanına gedib bu layihəni ona təqdim etmək fikrində olduğunu da yazır. O da məktubda qeyd olunur ki, Əli xana bu işdə kömək etmək istəyənlər də var. Onlardan biri o vaxtki İranın baş nazirinin müavini Mirzə Mustafa xandır. O, Axundzadənin layihəsini yüksək qiymətləndirmiş, onu şaha təqdim etməyi öz öhdəsinə götürmüşdür (2,242).

Manukcidən (I): Manukci Axundzadəni heç bir zaman görmədiyini, onu əsərlərindən və dostluq etdiyi Cəlaləddin Mirzə və Mirzə Yusif xanın söhbətlərindən tanıdığını söyləyir. O, Axundzadəyə “böyük alim” və “müdrək cənab” deyə müraciət edir. Axundzadəni görməyi arzuladığını yazır. Məktub demək olar ki Axundzadənin tərifidir. Digər tərəfdən Manukci Axundzadəni Novruz bayramı münasibətilə təbrik edir.

Məktubdan Axundzadənin İranda qazandığı hörməti də görmək mümkündür. Burada Axundzadəyə edilən müraciətlər bunu bir daha sübut edir. “Sizə ixtlası olan mən də bu məktubumla babalarımızın bu pak adətinə riayət edərək, şəni ali olan, yüksək məqam sahibi cənabınıza təbrik deyirəm (2,244).”

Axundzadəyə ünvanlanan məktubların əksəriyyətinin ortaq bir nöqtəsi var. Manukcidən gələn məktubda da olduğu kimi müəllif öz əsərini də məktubla birgə Axundzadəyə göndərmiş və əsər haqqında fikirlərini bildirməyi xahiş etmişdir. Bu və bu tipli faktlardan aydın olur ki, Axundzadənin tənqidi fikirləri mühit üçün şərt olmağa yaxınlaşır. Biz bunu daha sonrakı məktublarda da görəcəyik.

Mirzə Ağadan (I): Mirzə Ağa Təbrizdə yaşayıb, fransız və rus dillərini öyrənib, Bağdad və İstanbulda dövlət vəzifəsində xidmət etmişdir. Daha sonra Tehrana gəlmiş, Fransa dövləti səfirliyində çalışmış, burada olduğu müddətdə Axundzadə ilə məktublaşmışdır. Bu məktubda o, Axundzadəyə öz əsərinin birinci cildini göndərmiş, əsər haqqında fikir bildirməyini xahiş etmişdir. Məktubdan da başa düşmək olur ki, Axundzadənin fikri onun üçün olduqca vacibdir. Hətta o öləcəyindən ehtiyat etmiş, ikinci cildi gözləmədən birinci cildi göndərmişdir.

Mirzə Ağadan (II): İkinci məktubda Mirzə Ağanın həm Axundzadəyə, onun əsərlərinə, həm də tənqidinə qarşı münasibətini görmək mümkündür. O, Axundzadəni görməsə də onun gözəl əxlaqlı və təqdirəlayiq sifətlərinin vəsfini çox eşidib. Mirzə Ağa qeyd edir ki, Axundzadənin bütün əsərləri insana zövq verir. “Türkcə teatr kitabı” isə xüsusilə seçilir. Bu əsərlə Mirzə Ağaya görə “hər cür ibrət və tərbiyə vasitələri” olan bu əsərlər həm də “qəlbəyatan ibarələrə və şirin məzmunə” malikdir. Məktub müəllifi bu əsərlərdən təsirləndiyini və gözəl şivə və bəyənən bu üslubu təqlid edərək Axundzadənin müridi olduğunu yazır.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, Axundzadənin “Mirzə Ağanın pyesləri haqqında kritika” məqaləsi onun tənqidi görüşlərinin əks olunduğu maraqlı məqalələrdəndir. Bu məqalə Mirzə Ağaya cavab şəklində yazılmışdır. Burada Axundzadənin pyeslərə qarşı münasibəti ilə yanaşı Axundzadənin “drama” elmi haqqında fikirlərinə-bu janrda olan əsərlərin yazılma qaydalarına, eyni zamanda səhnə tərtibatı ilə bağlı düşüncələrinə də rast gəlirik. (1,177).

Axundzadə Mirzə Ağanın bəzi əsərlərini yüksək qiymətləndirsə də (Əşrəf xan), bəzilərini drama üçün məqbul saymır. Məsələn, o, Mirzə Ağanın “Sərgüzəşti-Şahqulu Mirzə” pyesini bəyənmir. Müəllifə onu atmağı, yandırmağı məsləhət görür. Axundzadə belə münasibətinin səbəbini bu cür qeyd edir. “Eyrəc Mirzə pis hərəkət etmişdir və öz əmisinə rüsvaylıq gətirmişdir. Bu kimi hərəkətlər insanlar arasında ümumi bir şey deyildir (1,184).” Axundzadə onu da əlavə edir əsər şit, yersiz və məzəsizdir. Burada işlənən “ümumi bir şey deyil” ifadəsi bizə Axundzadənin xüsusi həyat hadisələrini ədəbiyyatda məqbul saymadığını göstərir. Ədəbiyyatşünas Kamal Talıbzadə bu məsələ haqqında yazır: “Mirzə Fətəli Axundovun realizm nəzəriyyəsində tipiklik problemi mühüm yer tutur. “Xüsusi” həyat hadisələrini əsərə gətirməyi o məsləhət bilmirdi. Belə hadisələr “ümumi” olmadığı üçün qeyri-təbii təsir bağışlayır, oxucuya zövq vermir. (3,62).”

Manukci Sahibdən (II): Bu məktubda o Axundzadəni yüksək qiymətləndirərək yazır: “O mübarək vücudlar-valahəzrət şahzadə, Ruhül-qüds, xüsusilə, sən kimi bir alim və maarifpərvər, bu beş günlük dünyada uzun illər yaşayıb qalmalıdırlar ki, insanlar onların varlığı sayəsində bir müddət asudə yaşasınlar.. (2,177).”

O, burada həmçinin Axundzadənin əsərlərindən, o cümlədən, “Kəmalüddövlənin” İranda sürətlə yayılmasından və əsərin İranda azadlığa meyl yaratmasından danışır. Əsərdən bir çox yazıçılar bəhrələnmiş, bir çoxları bu mövzuda əsərlər yazmışdır. Manukci özü əsərin bir nüsxəsini köçürdüyünü qeyd edir.

Mirzə Yusif xandan (I)(II): Hər iki məktubdan aydın olur ki, Mirzə Yusif xanla Axundzadə arasında güclü dostluq əlaqələri olmuşdur. Mirzə Yusif xan Tiflisdə İran səfiri kimi işləmiş bu zaman Tiflisdə olan Axundzadə ilə onların münasibətləri yaranmışdır. Mirzə

Yusif xan Axundzadəyə hörmət bəsləyir, lakin o ürəyindəkiləri Axundzadəyə yazmağa bilmir, hər iki məktubda da məktubun qısa olmağı səbəbindən Axundzadədən üzr istəyir. Buna səbəb vaxtının olmamasını göstərsə də, ikinci məktubda hər şeyi ona yazmaq iqtidarında olmadığını da qeyd edir. İranda gedən proseslər buna imkan vermir.

Məktubdan o da aydın olur ki, Mirzə Yusif xan Axundzadənin ağına, biliyinə də bələddir. O, öz əsərlərini və İranda yaşayan müəlliflərin əsərlərini oxuması üçün Axundzadəyə göndərir. Axundzadədən xahiş edir ki, əsərlər haqqında öz fikirlərini bildirsin (2,249-250).

Axundzadəyə ünvanlanan məktublarda Axundzadəyə bir tənqidçi kimi müraciət olunur. Biz bilirik ki Axundzadə tənqidlə məşğul olmuş, xeyli tənqidi məqalələr, bir çox əsərə və onun müəllifinə fikirlər yazmışdır. Axundzadənin bu əsərlərə münasibət bildirməsi, tənqidi yanaşmaları müəlliflər tərəfindən sevinclə qarşılanmışdır.

Axundzadə bəzən sərt tənqid yolunu seçsə də, ona çoxlu əsərlər göndərilmiş, xahiş olunmuşdur ki bu əsərlər haqqında fikir bildirsin. Məktublardan o da aydın hiss olunur ki, Axundzadənin hər hansı bir əsərə münasibət bildirməsi əsərin taleyində də müsbət rol oynayır.

Axundzadənin yazışmaları onun həyatını, şəxsiyyətini, dövrünü və müasirlərini öyrənmək üçün ciddi materiallardır. Axundzadə haqqında bədii əsər yazan müəlliflər də bu materiallardan geniş istifadə etmişlər. Çingiz Hüseynovun “Fətəli fəthi”, Əliş Nəcətin “Gəncəli müdrik” romanları, Həsən Həsənovun “Brüsseldən məktublar”, Şəfaət Mehdiyevin “Mirzə Fətəli”, pyeslərində bu məktublardan geniş istifadə olunmuşdur. Axundzadə obrazının yaradıldığı hekayələrdə, povestlərdə, şeir və poemalarda da onun yazışmaları qismən əks olunmuşdur. Bu yazışmalar bəzən təhrif olunaraq dialoq şəklində verilib. Ancaq bu yazışmalar əsərlərdə tarixiliyin əsas göstəricilərinə çevrilmişdir. Müəlliflər onlardan məharətlə istifadə edərək, həm dövrün aydın mənzərəsini, həm də Axundzadənin şəxsiyyətini dolğun təsvir etmişlər.

Bu məktublar Axundzadənin şəxsiyyəti ilə yanaşı dövrün ictimai-siyasi mənzərəsini də özlərində əks etdirirlər.

Ədəbiyyat

1. Axundzadə M.F. Seçilmiş əsərləri II cild. Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2005, 274 s.
2. Axundzadə M.F. seçilmiş əsərləri III cild. Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı, 2005, 295 s.
3. Talıbzadə Kamal. Azərbaycan ədəbi tənqidinin tarixi. Bakı: Maarif nəşriyyatı, 1984. 338 s.
4. Həsənov H. Brüsseldən məktublar, Bakı Əbilov, Zeynalov və oğulları nəşriyyatı. 2003, 75.
5. Nəcəf Əliş. Gəncəli Müdrik. Bakı: KitabKlubu.org nəşriyyatı. 2018. 334 s.
6. Mehdiyev Ş. Ərk qalası. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 399 s.
7. Hüseynov Çingiz. Fətəli fəthi. Bakı: Yazıçı nəşriyyatı. 1986. 709 s

LET'S LEARN AHUNDZADE'S PERSONALITY FROM LETTERS TO HIM

Zamin Babazade

Summary

Akhundzadeh, one of the well-known figures of Azerbaijani literature, corresponded with famous personalities of his time, and these correspondences, as historical sources, opened the picture of the period and played a significant role in the study of Akhundzadeh's personality. In this article, several letters describe the personality of Akhundzadeh, as well as his attitude to events. Akhundzadeh's features as a person in the letters were followed on the basis of political and social processes of the time. Although the mentioned letters are a small part of the letters written to him, his personal features are relatively visible and reflected in the article.

ДАВАЙТЕ УЗНАТЬ ЛИЧНОСТЬ АХУНДЗАДЕ ИЗ ПИСЕМ ЕМУ

*Замин Бабазаде**Резюме*

Ахундзаде, один из известных деятелей азербайджанской литературы, переписывался с известными личностями своего времени, и эти переписки, как исторические источники, открыли картину того периода и сыграли значительную роль в изучении личности Ахундзаде. В этой статье несколько писем описывают личность Ахундзаде, а также его отношение к событиям. Черты лица Ахундзаде в письмах прослеживались исходя из политических и социальных процессов того времени. Хотя упомянутые письма составляют небольшую часть писем, написанных ему, его личные качества относительно заметны и отражены в статье.

*Rəyçi: dos.Zülfüyyə İsmayıl**Daxil olma tarixi 23 aprel 2021-ci il*

UOT:81.

**QAD-QOD KÖKLÜ ELEMENTLƏRİN ANALİTİK-FLEKTİV VƏ
AQLÜTİNATİV SİSTEM ÜZRƏ QARŞILIQLI TIPOLOJİ-TƏHLİLİ
(Azərbaycan və Rus dillərinin materialları üzrə)**

*Tağıyeva Elnurə Teyyub qızı**Gəncə Dövlət Universiteti**tagiyeva_elnura@mail.ru*

Xülasə: Məqalədə göstərilir ki, Azərbaycan və rus dillərində *qad*, *qod* köklərinin və onların derivatlarının arasında ümumi anlayış üzrə müştərəklik mövcuddur. Azərbaycan və rus dilləri arasında genetik qohumluq olmadığına görə həmin kökləri və onların əsasında yaranan derivatları qohumluq əlaməti hesab etmək mümkün deyildir. Eləcə də hər iki dil arasında tipoloji oxşarlıq yoxdur. Təhlil edilən köklərin bir dildən digərinə keçid əlamətləri də inandırıcı deyildir. Bununla belə hər iki dildə təhlil olunan köklər üzrə müşahidə edilən müştərəklik dillərin köksözlülük mərhələsindəki müştərək prinsiplər üzrə inkişafının nəticəsi kimi özünü göstərir.

Açar sözlər: müqayisə, tipologiya, genetika, müştərək, bərpa**Ключевые слова:** сравнение, типология, генетика, совместный, восстановление**Key words:** comparison, typology, genetics, common, restoration

Dilçilikdə qohum olan və qohum olmayan dillərin daxili quruluşuna dair çoxlu sayda tədqiqat əsərləri mövcuddur. Qohum dillərə dair müqayisəli təhlil aparmaq həm asandır, həm də maraqlıdır. Asandır ona görə ki, bu dillərdə tarixən nitq aktı əsasında normalaşma baxımından müəyyən fərqlər yaranmış olsa da onların həm funksionallığı və həm də struktur tərkibi bir-birinin üzərinə düşür. Maraqlıdır ona görə ki, bir dildə unudulmuş olan, işləklidən çıxmış elementlər digər qohum dildəki izlərin əsasında bərpa edilə bilər. Həmçinin bir dilin yeni söz yaradıcılığında başqa dilin ənənəvi təcrübəsindən istifadə edilməsi istisna sayılmır. Beləliklə, xüsusən müasir dövrdə qohum dillər arasındakı əlaqələrin canlanması üçün onların müştərək sözlərlə, terminlərlə və terminoloji vasitələrlə daha çox təchiz olunması uzaqlaşmış əlaqələrin bərpası baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Qohum olmayan dillərin müqayisəli öyrənilməsində bir çox çətinliklər vardır. Birincisi, qohum olmayan dillərin struktur təhlili o məqsədlə aparılmır ki, onlarda tarixən mövcud olmuş genetik əlaqələr ortaya çıxarılsın. Mövcud tədqiqatlarda qohum olmayan dillər üzrə aparılan hər hansı təhlil onların genetik və tipoloji yaxınlığını təsdiq etmək meyillərindən uzaqdır. Bu sahədə aparılan tədqiqatların